

ЧЕРТИ ОТ НАТЮРЕЛА НА ЛИТЕРАТУРНИЯ ИСТОРИК

Георги Димов на 60 години

Иван Радев

Професор Георги Димов, познат като изследовател на развоя на литературната ни наука и критика, на редица явления от възрожденския ни и следосъвременния литературен живот, като дългогодишен член на колектива на Института за литература към БАН, като уважаван преподавател във Великотърновския университет, навършва 60 години.

По своята нагласа и предразположение като познавач на литературата проф. Г. Димов се налага преди всичко с качествата си на литературен историк. Отделните му прояви в областта на оперативната критика, усилията му да засяга и осветлява теоретико-естетически проблеми са или продължение, или подчинени на литературноисториографския му натюрел. Ако трябва да се уточни, и в наше време Г. Димов е един от малцината учени от традиционен академически тип. Понеже академизмът неоправдано, но по обясними причини се превърна в негативна характеристика, то и самите академици подиряха начини да не бъдат заподозрени в грях към него — прибегват към емоционално-есенстични интерпретации, към смяна на аспектите на оценъчност и т. н. Но проф. Г. Димов не се бои от подобни класификации. Сам той се счита за ученик на М. Арнаудов, особено ревностно и плодотворно изследва Ив. Д. Шишманов. . . Това е оставило следи в проблематиката, с която се занимава, върху начина на нейната трактовка, оставило е отпечатък върху цялостното му досегашно дело.

Основната насока в проучванията на проф. Г. Димов се определя от интереса му към историята на родната литературна наука. Тук усилията и резултатите, до които е стигнал, имат не само системен, но до известна степен и пионерски характер на фона на литературоведския процес. Стана така, че представителите на марксисткото и немарксисткото литературознание по стечение на обстоятелствата (пък и в очите на Ал. Балан — Ив. Д. Шишманов, Б. Пенев, Г. Бакалов, М. Арнаудов, твърде млада бе литературната ни наука) не се опитаха да изяснят същността и пътищата, които изминава литературоведското мислене у нас, не потърсиха характеристиката на онова формиращо се критическо съзнание, което съпътствува художественото и го допълва при включването му в духовния живот на българина. Вярно е, че Б. Пенев още в 1910 г. предписва: „За литературното развитие ние можем да съдим и от друг един източник, все тъй важен, както и посочените — думата ми е за литературната критика. . .“ Но цялото това многообразие на литературоведския процес и на историческите му етапи остана встрани от изследователската практика на Ив. Шишманов, Г. Бакалов, М. Арнаудов, на самия Боян Пенев. Вникването в неговата сложност, изясняването на неговия профил, същност и дял в общокултурния ни развой падна изцяло

върху плещите на съвременната ни литературна наука. Учени като П. Динев, П. Зарев, Г. Цанев, Ст. Каролев, Ж. Авджиев, Т. Жечев, Г. Марков, Здр. Петров, Л. Георгиев дават оценки и характеристики на отделни автори и явления от парадигмата на българската литературна наука и критика. Но засега като най-настойтелни и разгърнати, неотстъпно търсещи формите на обобщаващото и монографичното, са проучванията на Г. Димов.

Когато очертава като основа на усилията си диалектиката между художественотворческото и научнооценъчното, Г. Димов изхожда от вярното и плодотворно в методологическо отношение схващане: „Това са две страни на един и същ в основата си процес, страни, еднакво интересни и за съвременното ни литературознание. Да се изучат пътищата на утвърждаване и формите на изява на тази „втора“ страна на литературния процес се налага с всичката настоятелност, за да се открий по-плътна картината на литературния, на духовния живот изобщо“ (Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965, с. 5). И се стреми не само да го илюстрира, а и да го докаже с наблюденията си върху проявите, на критикооценъчно мислене в рамките на възрожденската литература, над дейността на представители на немарксистското (Ив. Д. Шишманов, д-р К. Кръстев, М. Арнаудов) и марксистското литературознание (Г. Бакалов, Д. Благоев, Т. Павлов, П. Зарев, Л. Стоянов). Като резултат последователно издава книгите: „Иван Д. Шишманов — литературен историк и критик“ (1956), „Българската литературна критика през Възраждането“ (1965), „Иван Д. Шишманов“ (1964), „Из историята на българската литературна критика“ (1968), „Иван Вазов и българската литературна критика“ (1974), „Т. Павлов и проблемите на литературната теория, история и критика“ (1974). . . Картината, която налагат те, се допълва от внушителна поредица статии, посветени пак на въпроси от литературоведческия процес.

Навярно е била нужна значителна устойчивост и вътрешна убеденост — след като знаем тогавашната обстановка, поддържаните от някои изследвачи схващания и оценки за същността и приноса на немарксистското литературознание — още в началото на 50-те години да се заемеш с открояване значимостта на един от изтъкнатите му представители: Ив. Д. Шишманов. Но Г. Димов си поставя тая задача. Като резултат от продължителна и упорита работа е монографията му „Иван Д. Шишманов — литературен историк и критик“, литературно-критическият очерк и крупният факт от културноисторически характер — редактираните от него три тома от съчиненията на Шишманов (1965—1971). С тях проф. Г. Димов способствува да се преодолее практически тесногърдотото отношение към литературоведческото ни наследство, включва усилията си в утвърждаването на принципи, които все още не са се наложили напълно като ръководни в подстъпите ни към немарксистското литературознание. И при негови изследвания от 50-те години личат следите на грубосоциологичното мислене и интерпретация — свидетелство са студиите му „Иван Вазов — изобличител на империализма“ (1950), „Септемврийското въстание, отразено в българската литература“ (1953), „Политическата сатира на Хр. Смирненски“ (1956). Но проследим ли вижданията му за развой на литературната ни наука и за мястото на отделни изследвачи в нея, можем със сигурност да отсдим, че още през 50-те години Г. Димов дава път на разкрепостени от еднопосочност и схематичност тълкувания за тяхната същност. Без концесии с конформистки постановки той успява да очертае приноса и плодотворното в делото на Ив. Шишманов. Анализирани са обективно литературноисторическите му и критически възгледи, неговите разрези и обобщения над българската възрожденска литература, взаимоотношенията му със съвременници, оценките му за отделни явления. Така е разгърнато и наложено становището, че „Ив. Д. Шишманов заема едно от първите места в изграждането на българската наука и култура“.

Може би заниманията с делото на тоя пръв наш по европейски скроен учен-хуманитар“ са подтикнали проф. Димов да се върне „назад“ във времето на литературоведския ни развой, в началото, където се очертават плахите опити, епизодичното участие, филологическата оценка на възрожденците. Всичкото това намира завършения си израз в монографията „Българската литературна критика през Възраждането“ — първи опит за обхванато и задълбочено изясняване на тая страна на възрожденския книжовен процес като цяло с неговите закономерности и обединяващи го черти, с индивидуално-творческите му измерения и прояви. Привлечен и обобщен е материалът, който пряко или косвено свидетелства за оценъчност, за предявявани критерии, за формулирани принципи, за отстоявани гледища. Опорните точки на изследвача в конкретните му наблюдения и изводи са от типа на тая: „Критическата мисъл — една страна от многообразния общокултурен и литературен процес — се утвърждава въз основа на ръководните тенденции и явления в националния обществен и книжовен живот“ (Българската литературна критика през Възраждането, с. 27). Те не блестят със стъписваща оригиналност и изненадваща новота. Но в замяна на това дават възможност на изследвача да постигне цялостната характеристика на формите, насоките и нивото на възрожденското критическо самосъзнание, отнесено към литературния живот. За постигането на тая цел имат значение и двата дяла на книгата — първият, свързан с някои изходни методологични положения, с по-общите черти на критикооценъчния процес, вторият — проследяващ очерково литературно-критическите прояви и дейност на видните ни възрожденци: П. Р. Славейков, В. Друмев, Т. Икономов, Д. Войников, Н. Бончев, Л. Каравелов, Хр. Ботев. Едва след тая монография на проф. Димов със сигурност „за литературното развитие можем да съдим“ (Б. Пенев) и от историческия път на литературоведското мислене през десетилетията на Възраждането.

Характерът на вече пълноценно развиващата се литературна наука и критика след Освобождението освен в посочената книга за делото на Ив. Д. Шишманов занимава Г. Димов в „Из историята на българската литературна критика“, в „Иван Вазов и българската литературна критика“, в редица изследвания върху дейността на Д. Благоев и Г. Бакалов. Всички те са с определени свои качества и са подстъп към написването на историята на българската наука и литературна критика, от каквото се чувства голяма нужда в съвременното литературознание. Ще се спра само на изследването му върху проблемите около едновековната оценка на Вазовото творчество. То представя от един малко по-друг ъгъл интереса на учения към историографията на българската литература, чиито прояви тоя път са подбрани и анализирани с оглед на връзката им с творчеството на един от най-видните представители на националната ни култура.

В книгата „Иван Вазов и българската литературна критика“ проф. Г. Димов стига до извода, че Вазов не само създава голямото си художествено дело, но пряко и косвено стимулира развоя и на самата критика, появата на нови нейни жанрови образувания, предизвиква нейната активност, спомага за нейното обществено „легализиране“ като нещо самостоятелно и необходимо в литературния ни и духовен живот след Освобождението. В композиционно отношение с отделните си части монографията проследява и ни дава представа за трите важни етапа от рецепцията на Вазовата поезия и проза в усилията и „паметта“ на критиката, които отговарят на обособени моменти от социалния ни и обществено-политически живот. Така Г. Димов си предоставя добрата възможност да осъществи едно задълбочено и пространно изследване въз основа на конкретните факти и оценки с тяхната противоречивост за създаденото от автора на „Под игото“.

За постигането на тая цел Г. Димов е преодолял редица трудности, свързани главно с обемистото и изключително разноречиво оценъчно наследство върху творчеството на Вазов, натрупано в продължение на цяло столетие. Но той успява

да превъзмогне фактологията, множеството присъди — в широките граници от безпрекословни адмирации до шокиращи с безапелационността си отричания — и да съсредоточи вниманието си върху отделните насоки, по които тръгва нашата следосвобожденска критика и съвременна литературна история, за да обхване и оцени, да наложи или отрече качествата на Вазовата поезия и белетристика, неуронимото им място в литературния процес, в духовността на българина. Успоредно се проследяват развойните линии на марксисткото и немарксисткото литературознание в подхода им към Вазовото творчество. Нееднократно с горчивина е отбелязвано, че оценките и отношението на критици и изследвачи в много от случаите са оставали под нивото на читателския усет и разбирания, разминавали се както със същинските достойнства на това творчество, така и с общата атмосфера на неговото възприемане и спонтанно включване в духовния живот. Подирени са конкретно-историческите причини за недооценката на Вазов от Д. Благоев и Бакалов, от д-р Кръстев и Пенчо Славейков, от Л. Стоянов, Малчо Николов и Б. Пенев. Особен интерес представляват усилията на проф. Димов да изясни отношенията между Вазов и Кръстев, между Вазов и Славейков като възлово ядро на противоречивия литературен живот през 90-те години и началото на века. Знаем ли досегашните постановки, от които е тръгвала литературоведческата мисъл, още по-ясно отличаваме обективния и многостранен поглед на изследвача в „Иван Вазов и българската литературна критика“ по тия въпроси. Г. Димов е осъзнал, че литературоведческото овладяване на противоречията, на превратностите, на тяхната връзка и конфликти (Вазов—Славейков, Вазов—Кръстев) е до голяма степен предварително условие за верно охарактеризиране същината на нашата художествена и критическа мисъл от тоя период. Затова в своя труд той подкрепя конкретните наблюдения с прониквания в обществената и духовната атмосфера на времето, в личните им контакти и оставената преписка. Но и сам проф. Димов отбелязва, че в тая насока могат да се постигнат нови задълбочени обобщения: „Разбира се, проблемата Вазов—Славейков е твърде широка и многостранна и заслужава специално разглеждане.“

Значителен дял в монографията „Иван Вазов и българската литературна критика“ заема изследването на приноса на Шишманов, Арнаудов, Т. Павлов, Г. Милев, на някои критици от по-ново време, като Г. Цанев, П. Зарев, М. Цанева, И. Панова, за научното усвояване на Вазовото творчество. Анализирани са техните усилия да се доберат до по-пълната му и многостранна оценка, да преодолеят инерцията на превратните схващания, да го изяснят от съвременна гледна точка, да го „прочетат“ по-задълбочено и непредубедено — както нямаше възможност и не можа да го „прочете“ марксистката критика до преди няколко десетилетия. Така със своите качества книгата на Г. Димов заема своето място, от една страна, като момент от усилията да бъде осветлен литературоведческият процес, от друга — видимо е нейното присъствие и сред съвременните про-
яви на нашето вазоведение.

Развоят на съвременната българска литературна наука и критика със своите търсения е не по-малко показателен, отколкото преломните черти на самия художествен процес. Нещо повече, в известен смисъл противоречията на развитието, скъсването с дадени представи и идейни предубеждения се отразяваха по-драматично и остро именно в платформата и усилията на литературната критика. Така е през 20-те—30-те години, през 40-те—50-те години — факти, които затрудняват характеристиката на нейния профил, безпристрастната оценка на нейната роля и място в духовния ни живот. Тук наблюденията на проф. Г. Димов все още не са добили системен характер. Покрай отделните изследвания във връзка с делото на Г. Бакалов, М. Арнаудов, Людмил Стоянов, П. Зарев завършеност имат обобщенията му за Т. Павлов. Писал неведнъж и по различни поводи за участието на тоя изтъкнат марксист в борбите за „нов свят и нова литература“, Г. Димов

естествено стига до монографията „Т. Павлов и проблемите на литературната теория, история и критика“ (1974). Покрай задачите си на самостоятелно изследване тя е съществен момент от усвояването на литературоведческия процес, тъй като в центъра на разсъжденията е дейността на един от големите представители на нашето теоретико-естетическо мислене. Неговата философско-социологична критика с формулираните методологически принципи и със социалната си насоченост, особено през 20-те—30-те—40-те години, е свидетелство за нивото и плодотворните тенденции на марксисткото литературознание.

Поставяйки си задача да осмисли значението на Т. Павлов за литературната теория, история и критика, проф. Димов избира проблемно-тематичния подход за навлизането сред неговото многообразно, обемно и богато дело, свързано с въпросите на литературата, изкуството, философията, естетиката, психологията, политиката и обществения живот. Това му дава възможност да осъществи наблюденията си върху централните проблеми в творческия път на Т. Павлов, които имат отношение към литературата, да извлече отделни моменти, за да документира приносите, които прави тоя изтъкнат марксист-философ като познавач на литературата и теоретик на изкуството. Засегнати са някои факти от бурната му общественно-политическа дейност през 20-те—30-те години, все по-успешното му заживяване с марксисткия подход към развитието на литературата и изкуството.

Втория съществен въпрос от научното дело на Т. Павлов изследователят свързва с конкретното проследяване на резултатите от проучването на „теоретико-естетическите проблеми на художественото творчество“. Спира се на основните му трудове. Специално внимание е отредено на усилията на философа-марксист да изясни природата на художественото творчество, неговата връзка с действителността, неговите социални функции въз основа на марксистско-ленинската теория на познанието.

Съвсем оправдано проф. Димов отделя значително място на отношенията на литературоведа Тодор Павлов към нашето художествено наследство. Трябва да се познават оценките и грубосоциологичните принципи, които следваше социалистическата ни критика преди Т. Павлов, за да се добие по-реална и пълна представа за резултата от решителната му намеса в намиране на верния път към творчеството на редица представители на нашата класика, като Ив. Вазов, З. Стоянов, Пенчо Славейков, Ал. Константинов, П. К. Яворов и др. Последната част на изследването е посветена на оценките, вижданията и теоретическите постановки на Т. Павлов за съвременния литературен процес, реализирани в множество пространни студии, статии, обзори, отзиви. Откроява се непресекаващ интерес на известния философ и общественик към живата художествена практика, към новите явления, към новаторските търсения на съвременната ни литература. По тоя начин в разглежданата монография е постигната цялостна характеристика на мястото и значението на Т. Павлов за развитието на литературната естетика, история и критика, делото му е видно като важен момент от състоянието на българското литературознание.

Спирам се бегло на проучванията на проф. Г. Димов върху историята на българската литературна наука и критика от Възраждането до наши дни и искам да посоча още, че те не са осъществени изолирано, че постигайки ги, той не държи сметка само за съотношението им със стойностите на художествената практика. Занимават го и ония страни на литературоведческия процес, които свидетелствуват за допирните му точки с теориите и търсенията на западноевропейската, руската и съветската литературна наука. Така още в очерка за Иван Шишманов обстоятелствено е разгледана ролята на изтъкнати западноевропейски учени за формирането на неговите възгледи, като в третия том на съчиненията му включва неговите лекции и оценки за западноевропейската литература. По-късно Г. Ди-

мов пише студиите „Традициите на руската революционно-демократична естетика във формирането и развитието на българската литературна критика“, „Белински и някои въпроси на българската литературна критика през Възраждането“, „Българската възрожденска литература и нейното сравнително-историческо проучване“ и др. По този начин обобщенията му над състоянието и разvoja на литературоведската мисъл у нас добиват обоснованост и широта, включват определени методологически схващания, внасят сравнително-историческия елемент и в тая насока на духовния ни живот. Може би тук трябва да се споменат изследванията „Проблемите на българо-славянските литературни отношения в научното дело на Иван Шишманов“, „Българската литературна наука и проблемът за сравнително-историческото изучаване на балканските литератури“ и др. В тях се застъпват гледища и прояви, свързани със сравнителния метод, с типологията, които тепърва ще се разгръщат върху явленията на литературоведския процес.

Проследявам настоящите усилия на проф. Г. Димов да осветли и анализира историята на литературнотеоретичното и критическото мислене у нас, намерило израз в неговите книги, статии, в неговата редакторско-съставителска работа (около делото на Шишманов, в сб. „Българската литературна критика“, предговорът към сб. „Алеко Константинов и българската литературна критика“ и др.), мисля си за още по-богатия и все още ненамерил интерпретацията и осмислянето си литературоведчески живот след Освобождението и в началото на века, през 20-те—30-те години, и не мога да си обясня защо липсва по-интензивният и практически интерес на съвременната литературна наука към собственото ѝ минало. Характерът на метакритическия тип изложение идва със своя специфика и методика, със свои трудности, с нуждата от опознаване и преодоляване и на художествените явления, и на писаното върху тях, с нуждата от съобразяване с фактори от разнородно естество. Но не трябва ли това още повече да активизира амбицията на литературната наука към самопознание? И няма ли по този начин да се постигне и наложи в по-голяма степен и по-ненасилено нейният авторитет в съвременния духовен живот?

Споменах в началото, че втората основна насока в изследователското дело на проф. Георги Димов определят проучванията му върху отделни художествено-творчески явления на възрожденската и следосвобожденската ни литература. Те са посветени на Н. Бозвели, В. Друмев, Г. С. Раковски, З. Стоянов, Ив. Вазов — всяко от тях осветляващо отделни моменти от участието им в литературния процес. Тъй като нямам възможност да ги разгледам, ще се спра само на студията „Литературното дело на Г. С. Раковски“, публикувана в Известията на Института за литература (т. VIII, 1959, с. 161—256), която е почти единственото по-разгърнато съвременно изследване върху поетическото наследство на великия ни революционер.

Когато споменава за заслугите на Ив. Шишманов, Б. Пенев, М. Арнаудов към делото на Раковски, Г. Димов с право отбелязва: „Върху литературните произведения обаче на Раковски те са се спирали само мимоходом.“ И формулира задачата си така — „да се разгледат и оценят неговите литературни произведения, да се определи значението им за националното пробуждане и революционизиране на българския народ, мястото им в развитието на нашата литература“ (с. 164). Резултатът е една пространна и задълбочена, съобразена с конкретно-историческия смисъл на естетическото характеристика на „първите му литературни опити“, на стихотворните му фрагменти, на поемата „Горски пътник“.

С тая си студия проф. Димов се стреми да преодолее и опровергае налагащото се негласно схващане за съвсем скромните достойнства на литературното дело на Г. С. Раковски, за практическото му омаловажаване от страна на нашата литературна наука. Анализът, наблюденията и изводите подкрепят тезата за

своеобразния талант на Раковски, за своеобразното му активно присъствие в процесите на литературния живот през 50-те—60-те години. Показателен е фактът, че както в подхода си към научната дейност на Ив. Д. Шишманов, така и изследването си върху поетическото творчество на Раковски Г. Димов осъществява след старателното запознаване с неговия архив. Неслучайно той подготвя още в 1952 г. за публикуване първия му том. При съвременните книгоиздателски форми и темпове никак незабелязано отминават изключителните прояви от тоя род дейност — а такива с голямо културноисторическо и общонационално значение са и издаденият в няколко тома архив на Раковски с участието на проф. Димов, и подготвените от него избрани съчинения в три тома на Иван Шишманов. Заслуги от такова естество биха правили чест на всеки изследовател.

Примерът на научните интереси на проф. Георги Димов има за център определен период на литературния ни развой, определени насоки. Пред него като реално осъществима стои една от основните задачи на съвременното ни литературознание — написването на цялостна история на българската литературна наука и критика. На фона на направеното за художествения процес (четиритомната академична „История на българската литература“, „Панорама на българската литература“ на П. Зарев, „Страници от историята на българската литература“ на Г. Цанев и др.) тая празнина проличава още по-категорично. Вероятно с изясняване етапите и състоянието на националната ни литературна историография ще се заемат и други литературоведи. Но на проф. Г. Димов, в дните на неговата 60-годишнина, освен здраве и дълголетие да пожелаем да ни поднесе в завършена форма „свой вариант“ на цялостната история на родната ни литературнонаучна мисъл.